

Ісаєвич Ярослав Дмитрович

Життя завжди складне і суперечливе, але за всіх обставин вершинні осягнення людського духу допомагають націям і людству долати перешкоди, не відмовлятися від ідеалів, не впадати в песимізм. Ці оптимістичні слова директор Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, академік НАН України Ярослав Дмитрович Ісаєвич адресував учасникам вечора пам'яті багатолітнього директора Українського наукового інституту Гарвардського університету (УНІГУ), визначного візантиніста й слависти Ігоря Івановича Шевченка, який відбувся 8 лютого 2010 р. в Українському католицькому університеті (Львів)¹. Відомий львівський історик і громадський діяч, зрештою, як і згаданий І.І.Шевченко, любив, щоби його називали по імені й по батькові, тобто за староукраїнською традицією, яку анексували росіяни, і тому деякі інтелігенти-наддніпрянці уникали патронімічної форми (натомість залюбки вживали окремі галицькі діячі науки й культури, зокрема Володимир Михайлович Кубійович та Іван Петрович Крип'якевич, щоби не обрубувати контакти з традицією, котра виникла в давній Україні й уживалася у формуванні українських прізвищ принаймні до кінця XVIII ст.)².

Я.Д.Ісаєвич відійшов у Вічність 24 червня 2010 р. Наступного дня нинішній директор УНІГУ Майк Флаєр у листі-некролозі до світової наукової спільноти ствердив: «Наукове значення праць Ярослава Ісаєвича і вплив його особистості виходять за рамки державних кордонів. Він часто був обличчям української науки, гідно представляв її на міжнародних форумах і коли у цьому виникала потреба виступав інструментом порозуміння та історичного примирення... Його діяльність у галузі наукового будівництва, його здобутки у сфері розповсюдження україністики по всьому світу, його плідна педагогічна робота та піклування про наукові кадри істориків України, а, головним чином, його величезний доробок залишаться пам'ятником його життю та науковій діяльності. Ми вклоняємося Ярославу Дмитровичу Ісаєвичу, його титанічній праці і творчим здобуткам».

Майбутній історик народився 7 березня 1936 р. у с.Верба (нині Дубенського р-ну Рівненської обл.), де його дід був парохом, будівничим сільської церкви. Батько, Дмитро Григорович Ісаєвич, випускник Петербурзької політехніки, поліглот, член Української партії соціалістів-революціонерів, 1917 р. обраний до Української Центральної Ради, разом з її головою М.С.Грушевським брав участь у міжнародних конференціях на захист УНР, автор низки праць із теорії та практики кооперативного руху, міжнародних відносин³. Мати – Наталія (з дому Чабан), донька передміського селянина зі Стрия (Львівщина), була вчителькою початкової школи⁴. Після закінчення середньої школи у Стрию юнак навчався на історичному факультеті Львівського університету ім. І.Франка (1952–1957 рр.), де його вчителями стали професори Дмитро Похилевич і Ярослав Кісь.

Від березня 1958 р. творчий шлях Ученого пов'язаний з Інститутом суспільних наук АН УРСР (нині Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; розташовувався в колишньому будинку Наукового товариства ім. Шевченка), куди його запросив академік Іван Петрович Крип'якевич. Кандидатську дисертацію «Місто Дрогобич у XV–XVIII ст.» Я.Д.Ісаєвич захистив у Львівському університеті (1961 р.), а докторську «Історія друкарства на Україні та його роль у міжслов'янських культурних зв'язках (XVI – перша пол. XVII ст.)» – у Московському університеті (1978 р.), де творча атмосфера була більш розкутою, ніж у тодішній УРСР. Від 1985 р. Ярослав Ісаєвич – завідувач новоствореного відділу історико-культурних пам'яток інституту, за сумісництвом – доцент Львівського університету ім. І.Франка, професор Івано-Франківського педагогічного інституту ім. В.Стефаніка, згодом – Національного університету «Києво-Могилянська академія», почесний професор Волинського національного університету ім. Лесі Українки, де читав лекції з давньої історії та культури українського народу, часто виступав на конференціях і круглих столах.

У період горбачовської «перебудови» (1989 р.) загальними зборами трудового колективу безпартійний завідувач відділу обраний директором багатопрофільного Інституту суспільних наук АН УРСР. Очолював Відділення історії, філософії та права НАН України (1993–1998 рр.), ініціювавши створення в його складі нових інститутів і напрямів дослідження. Учений брав участь в установчій конференції Міжнародної асоціації істориків (Неаполь, 1989 р.), а на II міжнародному конгресі українців (Львів, 1993 р.) його обрали президентом МАУ. Був одним із чільних організаторів міжнародних конгресів українців, окрім Львова, у Харкові (1996 р.) та Одесі (1999 р.). Обирався головою і членом оргкомітетів багатьох міжнародних і національних наукових форумів. Як голова Національного комітету істориків України (2000 р.) був учасником міжнародних конгресів історичних наук, зокрема у Монреалі (1995 р.) та Осло (2001 р.)⁵; його ученя, львівський історик Остап Середа гідно представляв українську науку на нещодавньому конгресі в Амстердамі (2010 р.). У 1988–1990 рр. львівський історик був гостевим професором відділу славістики й науковим співробітником Українського наукового інституту Гарвардського університету, де на щотижневих семінарах відкривав нові наукові горизонти, а також зав'язав творчі стосунки з Омеляном Прицаком (учнем І.П.Крип'якевича, директором інституту в 1973–1989 рр.), Ігорем Шевченком (директором інституту в 1977, 1985–1986 рр.), Франком Сисином (асоційованим директором у 1985–1986 рр.). Науковець-поліглот виступав із доповідями в Альбертському, Ратгерському, Токійському, Мельбурнському, Варшавському, Люблінському, Краківському та інших університетах, Східноєвропейському дослідному інституті ім. В.Липинського (Філадельфія). У 1993 р. обраний почесним доктором Гродненського університету ім. Янки Купали, 1994 р. – іноземним членом Польської академії наук, 2005 р. – Польської академії мистецтв і знань, 2003 р. – Української вільної академії наук у США.

Багатолітнього (з 1993 р.) голову Польсько-української історичної комісії при ПАН і НАН України, учасника наукових семінарів «Україна – Польща: важкі питання» нагороджено відзнакою міністра культури і народного мистецтва Республіки Польща «Заслужений діяч культури» (2000 р.). За вагомий внесок у розвиток української історичної науки розширення й поглиблення її теоретико-методологічних горизонтів удостоєний звання лауреата Фондації Омеяна й Тетяни Антоновичів (2002 р.). Багатолітній відповідальний редактор збірника «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» (вийшло 18 випусків). П'ятий випуск цього видання (1998 р.) мав назву «Просфонима: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича». До 70-річчя Ярослава Дмитровича його учні підготували п'ятнадцяте число – «Confraternitas: Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича» (2006–2007 рр.), де опубліковано студії кращих українців багатьох країн світу.

Учений започаткував видання збірника «Княжа доба: історія і культура», який фактично став органом очоленого ним відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. У вступній статті до першого випуску автор наголошував на потребі розглянути, наскільки узгоджується періодизація української та європейської історії; аналізував поняття «княжа доба» і «середні віки» як альтернативне. Основним же залишається, на думку Я.Д.Ісаєвича, «зорієнтований на загальноєвропейський контекст термін середні віки, натомість “внутрішнє” українське найменування цього часу “княжа доба” вказуватиме на один з істотних аспектів середньовіччя на українському ґрунті. Адже саме у середні віки, принаймні на нашому терені, поняття державної влади було невіддільним від поняття владних прерогатив суверена»⁶. Загалом вийшло два випуски, третій історик передав редагувати своєму учневі – професору-генеологу Леонтію Войтовичу.

Ярослав Дмитрович належав до нечисленної когорти гуманітаріїв, які, незважаючи на несприятливі обставини тоталітарної доби, змогли здобути міжнародне наукове визнання ще до розпаду СРСР, а потім відкрити світові інтелектуальну значущість українознавчих досліджень. Учений, що мав неординарний спосіб мислення, елегантні зовнішні манери, тактовний стиль спілкування завжди культивував критерії академізму й умів легко відрізнити науковий текст від пропагандистського, псевдопатріотичного. Власне об'єктивність і ретельне опрацювання джерел стали тими традиційними науковими чеснотами, що їх Учений найбільше цінував. В останні роки життя, як згадував один із його учнів, Ярослав Дмитрович підсміхувався з велемудрих постмодерністських концепцій, уважаючи, що вони безпідставно стирають межу між пошуком істини й свідомою фальсифікацією. Водночас сам не раз ставив перед собою та учнями питання про те, що нашу здатність пізнавати багатоманітність світу обмежено можливостями розуму та понятійного апарату, і наголошував на необхідності поєднувати різні методологічні підходи. Розуміючи, яка методологічна прірва пролягає між сучасними гуманітарними студіями у світі та в Україні, історик акцентував потребу діалогу між науковцями різних шкіл і поколінь⁷.

У незалежній Україні Вчений намагався інтегрувати українознавчі студії у світову науку, підняти їх теоретичний рівень, ініціювати міждисциплінарні дослідження, до яких залучав археологів, філософів, лінгвістів, літературознавців, культурологів, музикознавців. Ярослав Ісаєвич знаний як ініціатор та керівник багатьох важливих колективних наукових проєктів, що мали велику суспільну значущість, посилювали позиції українства у світі. Наперекір несприятливим суспільно-політичним обставинам, усвідомлюючи велику відповідальність історика перед соціумом він не зраджував наукових ідеалів, що визнавали його колеги як в Україні, так і за кордоном. Про це, зокрема, свідчить його класична монографія, присвячена церковним братствам, яка вийшла спершу в Україні, а потім у Канаді.

Учений успішно досліджував історію Київської та Галицько-Волинської держав, розвиток української культури середньовіччя та ранньомодерної доби, проблеми формування національної свідомості та збереження історичної пам'яті. У полі зору академіка були також питання культурної антропології Центрально-Східної Європи, українсько-польських відносин, історичної лексикографії, наукової термінології та ін. На ці теми він підготував понад 800 наукових і науково-популярних праць, частину яких опубліковано іноземними мовами⁸. Серед окремих книжкових видань найвідоміші: «Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–VIII ст.» (1966 р.), «Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст.» (1972 р.), «Юрій Дрогобич» (1972 р.), «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» (1975 р.), «Спадкоємці першодрукаря» («Преємники первопечатника», 1981 р.), «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні», кн.1 (1574–1700 рр.), кн.2, ч.1 (1701–1764 рр.), ч.2 (1765–1800 рр.) (1981–1984 рр., у співавторстві з Я.Запаском), «Літературна спадщина Івана Федорова» (1989 р.), «Україна давня і нова. Народ, релігія, культура» (1996 р.), «Галицько-Волинська держава» (1999 р.), «Історія української культури», т.2 (2001 р., редактор, співавтор), «Українське книговидання. Витоки, розвиток, проблеми» (2002 р.), «Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади» (2003 р., редактор, співавтор, упорядник), «Львів: сторінки історії» (2005 р.), «Добровільні спілки: світські братства в ранньомодерній Україні» («Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine», 2006 р.), «Історія Львова», т.1–3 (2006–2007 рр., відповідальний редактор, співавтор), «Документи російських архівів з історії України», т.1 (1998 р., упорядник і член редколегії) тощо. У престижній «Енциклопедії середніх віків», яка вийшла у французькій, англійській та італійській версіях, талановитому перу Ярослава Ісаєвича належать нариси про Україну, іс-

торичні регіони та міста нашої держави. Особливо змістовна стаття «Україна», де йдеться про українські землі від перших століть, щодо яких є згадки в історичних джерелах. Водночас він автор десятків статей про постаті, події та явища в «Радянській енциклопедії історії України», «Енциклопедії сучасної України», «Енциклопедії історії України», «Українській літературній енциклопедії», «Довіднику з історії України» (кілька видань), «Енциклопедії Львова», в енциклопедичних виданнях Росії, Польщі, Білорусії. Якось в одній із бесід зі своїми учнями Ярослав Дмитрович визнавав, що його улюблене заняття – читання різних енциклопедій та довідників, які він тривалий час збирав.

Разом із колегами з очолюваного ним відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, докторами історичних наук Володимиром Александровичем і Леонтиєм Войтовичем, доктором мистецтвознавства Юрієм Ясіновським, кандидатом філософських наук Іваном Паславським, кандидатами історичних наук Ярославом Книшем, Романом Голиком, Юрієм Зазуляком, Святославом Терським і науковцями Польщі та Росії, Ярослав Ісаєвич підготував до друку енциклопедію Галицько-Волинської держави, п'яте видання зுவського посібника «Історія України». Мріяв про фундаментальну історію Галичини, тритомник історії польсько-українських відносин, допомагав упорядникам збірника документів «1953 р. Берія і Україна» (готується до друку). Вчений активно підтримував діяльність новаторських інститутських структур – відділу наукових та інформативних видань (1995 р.), центру дослідження українсько-польських відносин (2007 р.), сектору досліджень визвольного руху (2008 р.), археологічного музею. Відвідував інститутські археологічні експедиції в Галичі, Львові, Звенигороді, у Придністров'ї та на Волині, цікавився діалектичними експедиціями відділу української мови у Карпати. Тривалий час допомагав Державній історичній бібліотеці (Київ) упорядковувати поточну бібліографію історії України, підтримував творчі контакти з книгознавцями Федором Максименком, Євгеном Немировським, Олексієм Онищенком, Любов'ю Дубровною, Галиною Ковальчук, Марією Вальо, Мирославом Романюком, був ініціатором Крип'якевичівських читань в інституті. Завжди радо Вчений розповідав про своїх старших і молодших товаришів – археографів Івана Бутила та Олега Купчинського, істориків Федора Шевченка, Микола Крикуна, Єжи Ключовського, Лева Біласа, Ярослава Мельничука, Феодосія Стебля, археолога Ларису Крушельницьку, музейника Бориса Возницького, музикознавця Юрія Ясіновського, театрознавця Ростислава Пилипчука, богослова Бориса Гудзяка, краєзнавця Івана Пуська, лінгвіста Юрія Шевельова. Для інтелектуалів незмінно цікавими були його історичні дискусії з Ярославом Дашкевичем і Наталією Яковенко.

Учений не стояв осторонь громадського життя – обирався головою правління Львівської обласної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури України, був одним з ініціаторів створення музею книги у Львові й спорудження десятків пам'ятників діячам української культури та науки (зокрема, першодрукареві Іванові Федорову), підтримував вихованців Малої академії наук (найталановитіші її учні згодом поповнили відділи очолюваного ним інституту), сприяв відродженню Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1990 р.). Як голова українсько-американського книжкового фонду «Сейбр-Світло» разом із його виконавчим директором дружиною Ольгою Володимирівною сприяв поширенню в Україні більше мільйона зарубіжних книг (зокрема й діаспори), а також пересилці українських наукових праць у США, Канаду, Австралію, Німеччину, Великобританію та інші країни. Як член книжкового журі допомагав проведенню Форуму видавців у Львові.

За участь у польсько-українських історичних дискусіях громадськістю Львова Ярослав Ісаєвич обирався переможцем конкурсу «Галицький лицар». Кавалер ордена Ярослава Мудрого V ступеня та відзнаки Президента «За заслуги» III ступеня. Заслужений діяч науки і техніки України (1996 р.). Почесний громадянин Стрия, де неодноразово виступав із лекціями перед громадськістю міста (там поховані його батьки).

Уже будучи важкохворим, на лікарняному ліжку, Ярослав Дмитрович дописав свою останню статтю про почаївські друки, яку передав до одного зі збірників Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. Як завжди, підредагував щорічний інформаційний бюлетень інституту, що вийшов уже після його смерті. Велелюдне прощання з покійним відбулося 25–26 червня 2010 р. у приміщенні Львівської обласної організації Всеукраїнського товариства охорони пам'яток історії та культури. Поховано Вченого на Личаківському цвинтарі у Львові, де на громадській панахиді виступили представники установ НАН України (серед них заступник директора академічного Інституту історії України Геннадій Боряк), керівники області й міста, колеги з нашої країни та Польщі, громадські діячі. На адресу колективу Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ надійшли телеграми та листи співчуття від Президента України, Голови Верховної Ради України, Президії НАН України, Західного наукового центру, керівників академічних установ і вищих навчальних закладів, Міжнародного комітету історичних наук, іноземних учених, діячів культури, політиків, учнів Ярослава Ісаєвича.

За прикладом свого наставника Івана Крип'якевича, Учений загалом встиг упорядкувати власний науковий і родинний архів, який заповів передати Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В.Стефаника. Частину його книжкового зібрання успадкував Інститут українознавства, немало цінних видань, карт і бібліофільських атрибутів (бібліотечних наліпок і бланків замовлень, екслібрисів) учений подарував своїм колегам, науковим бібліотекам і музеям Львова.

Місце Ярослава Дмитровича Ісаєвича в українському інтелектуальному просторі, як слушно зауважив його учень Андрій Портнов, визначає особливе ставлення історика до традиції, відчуття глибинного зв'язку з українською історіографією XIX–XX ст., уособлюваною школами В.Б.Антоновича, М.С.Грушевського, І.П.Крип'якевича, чітке розуміння суспільних завдань гуманістики, поєднаних із прагненням до максимально ретельної реконструкції минулого⁹. Світла пам'ять про видатного українського вченого та громадянина, мудрого вчителя і безкорисливого товариша назавжди залишиться у серцях колег і тисяч читачів його книг.

¹ 8 лютого 2010 р. Вечір пам'яті І.Шевченка. Виступ Я.Ісаєвича, виголошений М.Литвином // Поточний архів Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

² Там само.

³ Детальніше див.: Ісаєвич Дмитро Григорович // *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – С.98–99; *Гуцал П.* Ісаєвич Дмитро Григорович // Тернопільський енциклопедичний довідник. – Тернопіль, 2004. – Т.1. – С.688; *Шаповал Ю.* Дмитро Ісаєвич: повернення в історію // Просфони́ма: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – Л., 1998. – С.671–688; *Цвенгірош Г.* Діяльність видатного кооператора Дмитра Ісаєвича на міжнародній арені (період Української Народної Республіки) // Дукля (Пряшів). – 1995. – №5. – С.76; *Литвин М.* «Нашій справі дуже допомогла величезна енергія і сама особа Грушевського» (маловідомий виступ Дмитра Ісаєвич) // *Confraternitas: Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича* / Відп. ред. М.Крикун, заст. відп. ред. О.Середа. – Л., 2006–2007. – С. 664–674.

⁴ *Ісаєвич (Чабанівна) Н.* Стрий і Перемишль. Карти споминів // *Confraternitas...* – С.883–897.

⁵ *Ісаєвич Я.Д.* XIX Міжнародний конгрес істориків в Осло // *Укр. іст. журн.* – 2001. – №1. – С.159–160.

⁶ *Княжа доба: історія і культура* / Відп. ред. Я.Ісаєвич. – Л., 2007. – Вип.1. – С.3–12.

⁷ *Середа О.* Пам'яті Ярослава Ісаєвича // *Критика.* – 2010. – Число 7/8. – С.46.

⁸ Див.: *Ярослав Ісаєвич: Бібліографічний покажчик* / Упор. М.Боянівська, наук. ред. Ю.Ясіновський. – Л., 1999. – 195 с.; *Ярослав Ісаєвич: Бібліографія: 1999–2005* / Упор. Л.Горішня, Б.Пікулик. – Л., 2006. – 40 с.; *Публікації. Ісаєвич Я.Д.* // Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України в 2006 р.: Інформаційний бюлетень / Відп. ред. Я.Ісаєвич. – Л., 2007. – С.57–58; *Публікації. Ісаєвич Я.Д.* // Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України в 2007 р.: Інформаційний бюлетень / Відп. ред. Я.Ісаєвич. – Л., 2008. – С.73–74; *Публікації. Ісаєвич Я.Д.* // Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України в 2009 р.: Інформаційний бюлетень / Відп. ред. Я.Ісаєвич. – Л., 2010. – С.73 та ін.

⁹ *Портнов А.* Історик і його традиція // *Критика.* – 2010. – Число 7/8. – С.47.

М.Р.Литвин (Львів)